

**ПРАВИЛА РЕАЛІЗАЦІЇ ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ
Я.А. КОМЕНСЬКОГО В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

У статті розкривається суть дидактичних принципів Я.А. Коменського та їх реалізація в сучасній початковій школі. Принципи навчання визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи школи. Я.А. Коменський вперше в історії дидактики не тільки вказав на необхідність керуватися принципами в навчанні, але й розкрив їх сутність. Основу його дидактичного вчення становлять такі принципи: виховуючий характер навчання; зв'язок навчання з життям; урахування вікових та індивідуальних особливостей; наочності; свідомості й активності в навчанні; систематичності і послідовності; міцності знань, умінь і навичок; доступності навчання. У статті доводиться думка про те, що обгрунтовані Я.А. Коменським дидактичні принципи в сучасній початковій школі залишаються невід'ємними в організації та здійсненні навчально-виховного процесу. Принципи навчання, що розкриваються через правила, використовуються з урахуванням конкретних дидактичних умов, зокрема віку учня, специфіки навчального матеріалу, мети вивчення матеріалу.

Ключові слова: *принципи навчання, виховуючий характер навчання, зв'язок навчання з життям, урахування вікових та індивідуальних особливостей, принцип наочності, принцип свідомості й активності, принцип систематичності і послідовності, принцип міцності знань, умінь і навичок, принцип доступності навчання, правила навчання.*

В статье раскрывается суть дидактических принципов Я.А. Коменского и их реализация в современной начальной школе. Принципы обучения определяют содержание, организационные формы и методы учебной работы школы. Я.А. Коменский впервые в истории дидактики не только указал на необходимость руководствоваться принципами в обучении, но и раскрыл их сущность. Основу его дидактического учения составляют следующие принципы: воспитывающий характер обучения; связь обучения с жизнью; учета возрастных и индивидуальных особенностей; наглядности; сознательности и активности в обучении; систематичности и последовательности; прочности знаний, умений и навыков; доступности обучения. В статье доказывается мысль о том, что обоснованные Я.А. Коменским дидактические принципы в современной начальной школе остаются неотъемлемыми в организации и осуществлении учебно-воспитательного процесса. Принципы обучения, раскрывающиеся через правила, используются с учетом конкретных дидактических условий, в частности возраста ученика, специфики учебного материала, цели изучения материала.

Ключевые слова: *принципы обучения, воспитывающий характер обучения, связь обучения с жизнью, учета возрастных и индивидуальных особенностей, принцип наглядности, принцип сознательности и активности, принцип систематичности и последовательности, принцип прочности знаний, умений и навыков, принцип доступности обучения, правила обучения.*

This article reveals the of didactic principles of J.A. Comenius and their realization in modern primary school. The principles of education define the content, organizational forms and methods of educational work of the school. J.A. Comenius was the first in the history of didactics who not only pointed to the need to be guided by the principles of education, but also revealed their essence. In the basis of his didactics there are the following principles: the bringing up character of education; the link between education and life; taking into account the age and individual characteristics; illustrativeness; awareness and activity in education; regularity and consistency; the strength of knowledge and skills; availability of education. The article has proved the idea that reasonable J.A. Comenius didactic principles in modern primary school are integral to the organization and implementation of the educational process. The principles of education, that are revealed through the rules, are used considering the specific didactic conditions, including the age of the student, the specificity of the educational material, the purpose of studying the material.

Keywords: *principles of education, bringing up character of education, the link between education and life, taking into account age and individual characteristics, principle of*

the illustrativeness, the principle of consciousness and activity, the principle of systematic and consistency, the principle of the strength of knowledge and skills, the principle of availability of education, the rules of education.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають нового педагогічного бачення проблем національної освіти. Сучасна школа покликана розвивати демократичну культуру, формувати необхідні для проживання в європейському суспільстві компетентності – володіння не тільки певним багажем знань, а й уміння критично їх осмислити, продуктивно використовувати і самотужки поповнювати, збагачувати. Неабияка роль у вирішенні поставлених завдань відводиться початковій школі. Вона є першим етапом розвитку інтелектуальних можливостей, формування творчих здібностей учнів у навчанні, що неможливо без реалізації на уроках принципів навчання. Тож, назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення як вітчизняного позитивного навчально-виховного досвіду минулого, так і надбань інших народів. Це збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями і спонукає до вивчення педагогічної спадщини минулого. Педагогічна творчість Я.А. Коменського є великим внеском у світову педагогічну науку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать видатного чеського мислителя Я.А. Коменського, його життя та діяльність були предметом спеціальних досліджень багатьох поколінь науковців. На сьогодні здійснено чимало наукових розвідок, в яких розглядаються різноманітні аспекти педагогічної діяльності і творчості Я.А. Коменського: педагогічні ідеї, біографія – З. Тюмасева, Ю. Морозова, А. Левін, релігійно-філософські погляди – В. Лучкевич, розвиток дитячої особистості – О. Замашкіна, християнське виховання – Д. Скільський, соціальне виховання – А. Малько, формування педагогічного мислення майбутніх учителів – В. Бойченко, порівняльний аналіз педагогічних ідей Я.А. Коменського та К. Ушинського щодо проблеми фізичного виховання дітей – С. Марчук та ін.

Метою нашої статті є розкриття сутності принципів навчання, що склали основу дидактичного вчення Я.А. Коменського, через правила; виділення умов їх реалізації; доведення думки про те, що дидактичні принципи Я.А. Коменського залишаються невід’ємними в організації та здійсненні навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливими на сьогодні залишаються ідеї Я.А. Коменського щодо принципів навчання. Вони визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи школи. Учитель повинен будувати навчання таким чином, щоб воно було

доступним, наочним, науковим, пам'ятати про вікові та індивідуальні особливості учнів.

Я.А. Коменський вперше в історії дидактики не тільки вказав на необхідність керуватися принципами в навчанні, але й розкрив їх сутність. Основу його дидактичного вчення становлять три найважливіших принципи: виховуючий характер навчання; зв'язок навчання з життям; урахування вікових та індивідуальних особливостей. Ці принципи залишаються важливими в здійсненні процесу навчання в сучасній початковій школі.

Так, принцип зв'язку навчання з життям передбачає те, що навчання обумовлено потребами демократичного суспільства у всебічно і гармонійно розвиненій особистості. Він також враховує закономірний зв'язок процесу навчання з процесами виховання та розвитку в цілісному педагогічному процесі. Тільки всебічно і гармонійно розвинена особистість, тобто освічена, морально вихована, психологічно і фізично досконала, може найбільш успішно брати участь у суспільному житті та державному будівництві. Сучасний дидакт О. Савченко виділяє принцип взаємозв'язку навчання і розвитку, який передбачає цілеспрямований розвиток пізнавальних і творчих можливостей особистості учня в різних видах діяльності, стимулювання різними засобами його пізнавальних потреб [Савченко, 1999:с.86].

Реалізація принципу зв'язку навчання з життям має велике світоглядне значення, оскільки сприяє засвоєнню знань про зв'язок науки з практикою. Суть даного принципу полягає у використанні на уроках життєвого досвіду учнів, розкритті практичної значимості знань, застосуванні їх у практичній діяльності. Цей принцип передбачає тісний зв'язок навчання з продуктивною працею. Учнів треба знайомити з різними галузями виробництва, соціально-економічними і правовими відносинами у суспільстві. Для зміцнення зв'язку навчання з життям корисно використовувати засоби масової інформації, перегляди телепередач, прослуховування науково-освітніх радіопередач і т.д.

Принцип зв'язку навчання з життям спирається на гносеологічні, соціологічні, загально-педагогічні і психологічні закономірності. Я.А. Коменський у праці «Велика дидактика» зазначав: «Потрібно викладати лише те, що носить суттєву користь як у теперішньому, так і в майбутньому житті, і навіть більш у майбутньому» [Педагогіка..., 2003: с.247]. А далі педагог-реформатор продовжує: «якщо щось потрібно повідомити юнацтву, то все це у теперішньому житті має приносити суттєву користь» [Педагогіка..., 2003: с.247]. У реалізації принципу зв'язку навчання з життям варто дотримуватися таких правил:

- наголошувати учням початкових класів про те, що стати освіченим і вихованим – найважливіша життєва необхідність людини;
- повинен бути обов'язковий зв'язок знань з життям;
- потрібно враховувати запас знань і життєвий досвід учнів.

Обґрунтовуючи принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей, Я.А. Коменський наголошував на тому, що «дітям слід займатися тільки тим, що відповідає їх вікові і здібностям, а також тим, до чого вони самі прагнуть» [*Педагогіка...*, 2003: с.244]. На думку чеського педагога, успішним процес навчання буде тоді, коли учням не давати такого матеріалу, який не відповідає віку. «Над дітьми чинять насилля, коли змушують їх до того, до чого вони ще не дійшли ні за віком, ні за своїм розумовим розвитком» – писав Я.А. Коменський у праці «Велика дидактика» [*Педагогіка...*, 2003: с.244]. Ця умова залишається актуальною і на сьогодні.

У своєму дидактичному вченні Я.А. Коменський обґрунтував такі загальні принципи навчання: свідомості й активності в навчанні; систематичності і послідовності; міцності знань, умінь і навичок; доступності навчання; наочності.

Принцип свідомості й активності передбачає свідоме, глибоке і ґрунтовне засвоєння знань, формування умінь і навичок: «Все, що учні повинні вивчити, треба подавати їм і викласти так ясно, щоб вони мали перед собою, як свої п'ять пальців» [*Педагогіка...*, 2003: с.245]. У сучасній початковій школі даний принцип передбачає широке використання в навчанні проблемних методів, задіяння всіх психічних процесів учнів, які сприяють активізації їх пізнання. Учні мають виступати активними учасниками навчального процесу, отримувати не лише міцні знання, а й переконання, навички навчальної діяльності. Перед учителями стоїть завдання – перетворити учня з пасивного об'єкта навчання і виховання на його активного суб'єкта, активізувати учнів у процесі навчання. Важливим показником свідомості в навчальному процесі є: прагнення учнів відповідати на запитання, виправляти помилки товаришів, швидше і ретельніше виконувати проблемні завдання. Для реалізації принципу свідомості й активності вчителю доцільно: вчити учнів ставити запитання, а не лише давати відповіді; відшуковувати з учнями шляхи вирішення поставлених проблем; у процесі навчання пропонувати учням проаналізувати їхню діяльність.

Принцип систематичності і послідовності знань вимагає оволодіння учнями систематизованими знаннями в певній логічній і методичній послідовності: «Всі заняття повинні розподілятися так, щоб наступне завжди ґрунтувалося на попередньому, а попереднє зміцнювалося наступним» [*Коменський, 2006: с.134*].

За умови реалізації принципу систематичності і послідовності, знання, уміння і навички мають здобуватися та формуватися в системі, в певному порядку, коли кожен елемент логічно пов'язується з іншими, наступне спирається на попереднє, готує до засвоєння нового. Систематичність і послідовність дозволяють за короткий проміжок часу досягти в навчанні високих результатів. Даний принцип перш за все реалізується в змісті програм і підручників. Порада Я.А. Коменського

Pedagogy

щодо нерозривної послідовності знань має стати ключовою на кожному уроці в початковій школі.

Принцип міцності знань, умінь і навичок передбачає глибоке, свідоме засвоєння знань, вироблення практичних умінь і навичок: «Все, що викладається, правильно сприйняте розумом, має бути закріплене також і в пам'яті... А ґрунтовно заглиблюється в розум тільки те, що добре зрозуміле і старанно закріплене пам'яттю» [Коменський, 2006: с.134]. Цей принцип, за словами О.Я. Савченко, має для сучасної початкової школи «виняткове значення, адже вона – фундамент освіти людини. Без міцно сформованих умінь і навичок з читання й письма, достатнього розвитку усного та писемного мовлення, без навичок швидких обчислень подальше навчання якщо й можливе, то пов'язане з великими труднощами і для самих учнів, і для вчителів» [Савченко, 1999: с.89].

Для реалізації принципу міцності знань учителю доцільно: зробити основним завданням роботи з учнями забезпечення їх позитивного ставлення до предмета; навчати учнів виділяти в матеріалі головне; вивчати матеріал за допомогою різних видів діяльності; повертатися до вивченого матеріалу тоді, коли це стає необхідним в контексті вивчення нового; організовувати систематичний контроль (самоконтроль, взаємоконтроль) і оцінювання (самооцінку, взаємооцінку) результатів навчання.

Принцип доступності є основою учительської діяльності, він заснований на дидактиці Я.А. Коменського, який вимагав, щоб педагог застосовував точну мову, рухи, жести, викликав зачарування в дітей, викладав яскраво, емоційно, щоб учні розуміли вчителя. Суть його полягає в тому, щоб учні сприймали і розуміли пояснювальний матеріал: «Нічого не слід змушувати заучувати, крім того, що добре зрозуміло. Нічого не слід пропонувати виконати, крім того, що достатньою мірою пояснене» [Педагогіка..., 2003: с.244]. Я.А. Коменський виділив правила щодо реалізації принципу доступності: у навчанні рухатися від загального до конкретного, від легкого до складного.

О. Савченко називає принцип доступності принципом «наростаючої складності» [Савченко, 1999: с.84]. Даний принцип вимагає, щоб навчання будувалося на рівні реальних навчальних можливостей учнів, щоб вони не відчували інтелектуальних, фізичних, моральних перевантажень, що негативно позначаються на фізичному і психічному здоров'ї. При надмірно ускладненому змісті навчання знижується мотиваційний настрій, швидко слабшають вольові зусилля, різко падає працездатність, учень швидко стомлюється. Разом з тим, принцип доступності не означає, що зміст навчання має бути спрощеним, елементарним. При спрощеному змісті знижується інтерес до навчання, не формуються необхідні вольові зусилля, не відбувається бажаного розвитку навчальної працездатності.

Для реалізації вчителем принципу доступності навчання необхідно добирати достатню кількість фактів, прикладів у викладі

навчального матеріалу; обсяг знань і темп навчання обирати з урахуванням реальних вікових та індивідуальних особливостей учнів; здійснювати диференційований підхід; забезпечувати послідовне ускладнення теоретичних і практичних завдань; під час вивчення матеріалу використовувати послідовний перехід від простого до складного, від часткового до загального, від невідомого до відомого.

У сучасній початковій школі важливу роль відіграє принцип наочності. Він передбачає, насамперед, засвоєння учнями знань шляхом безпосередніх спостережень над предметами і явищами, шляхом їх чуттєвого сприйняття.

Я.А. Коменський першим запропонував використання наочності як загально дидактичного принципу. Педагог визначав наочність і її значення так:

– «коли ми бажаємо прищепити учням істинне і тверде знання речей, взагалі треба навчати всього через особисте спостереження і чуттєвий доказ»;

– «школи повинні надавати значення власним почуттям учнів так, щоб вони самі бачили, чули, куштували все, що вони можуть і повинні бачити, чути тощо»;

– «самі речі чи ті, що їх замінюють, потрібно виставляти для споглядання, дотику, слухання, нюху»;

– «хто сам одного разу уважно спостерігав анатомію людського тіла, той зрозуміє і запам'ятає все правильніше, ніж якщо він прочитає якнайширші пояснення, не бачивши всього цього на власні очі» [Коменський, 2006: с.136-137].

Вище зазначені твердження свідчать, що Я.А. Коменський наочність вважав не тільки принципом навчання, але і тим засобом, що полегшує процес навчання. Для наочності, на думку Я.А. Коменського, необхідно використовувати:

- 1) реальні предмети і безпосереднє спостереження над ними;
- 2) моделі, копії предметів;
- 3) картинки із зображеннями предмета або явища.

Обґрунтовуючи принцип наочності у праці «Велика дидактика», Я.А. Коменський писав: «...Нехай буде для учнів золотим правилом: все, що тільки можна, давати для сприймання чуттями, а саме: видиме – для сприймання зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, те що підлягає смаку – смаком, доступне дотикові – через дотик» [Коменський, 2006: с.136]. В основі вчення Я.А. Коменського про наочність лежить його сенсуалістичний характер світогляду.

У сучасній початковій школі принцип наочності залишається одним з основних у процесі навчання учнів. Він забезпечує чуттєву основу сприймання, запобігає формальному засвоєнню невідомих явищ і понять, є засобом передачі значного обсягу інформації. Принципу наочності відповідає народна мудрість «краще раз побачити, ніж сто разів почути».

Pedagogy

Оскільки у дітей молодшого шкільного віку конкретно-образне мислення, наочно-зорова пам'ять, тому важливо на уроках використовувати наочність. За рахунок продуманого застосування засобів наочності можна посилити емоційний вплив на учнів, підвищити рівень доступності матеріалу, що вивчається, активізувати розумову діяльність школярів. На уроках доцільно використовувати різні види наочності: натуральну (рослини, тварини, мінерали, знаряддя і продукти праці та ін.), символічну (мапи, схеми, малюнки та ін.), образну (навчальні картини, репродукції художніх полотен, макети, муляжі та ін.). Проте, застосовуючи на уроці засоби наочності, варто не захоплюватися надмірною кількістю наочних посібників, оскільки це розсіює увагу учнів і заважає досягнути головне. Варто пам'ятати, що наочність не мета, а лише засіб її досягнення.

Висновки. Отже, обгрунтовані Я.А. Коменським дидактичні принципи у сучасній початковій школі залишаються невід'ємними в організації та здійсненні навчально-виховного процесу. Принципи навчання, що розкриваються через правила, використовуються з урахуванням конкретних дидактичних умов, зокрема віку учня, специфіки навчального матеріалу, мети вивчення матеріалу. Правил, що впливають з принципів, досить багато. Вони залежать здебільшого від конкретних методик викладання, подання матеріалу, а їх використання – від компетентності, ерудиції вчителя, рівнів розумового та емоційного розвитку учнів, використовуваних засобів навчання.

ЛІТЕРАТУРА

- Коменський, 2006* – Коменський Ян. Велика дидактика / Ян Коменський // Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія : навчальний посібник / Уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна [Заг. ред. Є.І. Коваленко]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с. – С. 100-155.
- Педагогіка..., 2003* – Педагогіка : Хрестоматія / Уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 700 с. – С.237 – 253.
- Савченко, 1999* – Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О.Я. Савченко. – К. : Генеза, 1999. – 368 с.

REFERENCES

- Komenskyi, 2006* – Komenskyi Yan Velyka dydaktyka / Yan Komenskyi // Istoriiazarubizhnoipedahohiky. Khrestomatiia : Navchalnyi posibnyk / Uklad. i avtory vstupnykh statei Ye.I. Kovalenko, N.I. Bielkina [Zah. red. Ye.I. Kovalenko]. – K. : Tsentrnavchalnoiliteratury, 2006. – 664 s. – S.100 – 155.
- Pedahohika..., 2003* – Pedahohika: Khrestomatiia / Uklad. A.I. Kuzminskyi, V.L. Omelianenko. – K. : Znannia-Pres, 2003. – 700 s. – S.237 – 253.
- Savchenko, 1999* – Savchenko O.Ia. Dydaktyka pochatkovoii shkoly / O.Ia. Savchenko. – K. : Heneza, 1999. – 368 s.